

FLEYTA CHOLG‘USI TARIXI: QADIMGI DAVRDAN ZAMONAVIY MUSIQA SAN’ATIGACHA

Shaimqulova Shahzodaxon Shuhratjon qizi

O'zbekiston Davlat Konservatoriyasida magistraturada 2-kurs

Annotatsiya

Mazkur maqolada jahon musiqa madaniyatining qadimiy va muhim puflama cholg‘ularidan biri bo‘lgan fleytaning kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Fleyta cholg‘usining dastlabki sodda shakllaridan boshlab turli xalqlar musiqa madaniyatida qo‘llanilishi, Yevropa professional musiqa san’atiga kirib kelishi va keyinchalik konstruktiv jihatdan takomillashib borishi yoritiladi. Tadqiqotda fleytaning qadimgi davrdagi suyak va yog‘ochdan tayyorlangan namunalari, Uyg‘onish va Barokko davrlaridagi rivojlanishi, XIX asrda Theobald Boehm tomonidan amalga oshirilgan konstruktiv islohotlarning ahamiyati alohida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy fleytaning tuzilishi, ijrochilik imkoniyatlari, orkestr va ansambllardagi o‘rni hamda uning boshqa milliy puflama cholg‘ular, xususan, o‘zbek nay cholg‘usi bilan musiqiy-tipologik jihatdan yaqin jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida fleytaning tarixiy taraqqiyoti insoniyatning musiqiy tafakkuri, cholg‘u yasash texnologiyasi va ijrochilik san’ati rivoji bilan chambarchas bog‘liq ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: fleyta, puflama cholg‘ular, musiqa tarixi, nay, cholg‘u san’ati, Theobald Boehm, orkestr, professional ijrochilik, musiqa madaniyati, cholg‘u evolyutsiyasi.

Abstract

This article examines the origin, historical development, and transformation of the flute as one of the oldest and most significant wind instruments in world music culture. The study explores the early forms of the flute, its use in different musical traditions, its development within European professional music, and the major technological changes that shaped the modern instrument. Particular attention is given to ancient bone and wooden flutes, the development of the instrument during the Renaissance and Baroque periods, and the structural reforms introduced by Theobald Boehm in the nineteenth century. The article also discusses the construction and performance capabilities of the modern flute, its role in orchestras and ensembles, and its musical similarities with traditional wind instruments, particularly the Uzbek nay. The study demonstrates that the historical evolution of the flute is closely connected with the development of musical thought, instrument-making technology, and performance practice.

Keywords: flute, wind instruments, history of music, nay, musical instruments, Theobald Boehm, orchestra, professional performance, musical culture, instrument evolution.

Kirish

Musika san'ati insoniyatning eng qadimiy ma'naviy faoliyat shakllaridan biri bo'lib, uning rivojlanishi cholg'u asboblarning paydo bo'lishi va takomillashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. Inson tabiatdagi turli tovushlarga taqlid qilish, ularni takrorlash va musiqiy mazmun berishga intilishi natijasida dastlabki cholg'u asboblari shakllangan. Urrib chalinadigan, torli va puflama cholg'ularning dastlabki namunalari insoniyat tarixining juda qadimgi davrlarida paydo bo'lgan.

Puflama cholg'ular orasida fleyta alohida o'rin egallaydi. Uning asosiy xususiyati havo oqimining cholg'u tanasidagi maxsus teshik yoki qirra bilan o'zaro ta'siri natijasida tovush hosil bo'lishidir. Shu jihatdan fleyta turkumiga mansub cholg'ular dunyoning ko'plab xalqlari musika madaniyatida uchraydi. Turli hududlarda ular har xil nomlangan, turli materiallardan tayyorlangan va o'ziga xos ijro usullariga ega bo'lgan. Fleytaning tarixiy taraqqiyoti juda uzoq va murakkab jarayonni tashkil etadi. Uning ilk namunalari oddiy suyak, yog'och yoki qamishdan tayyorlangan bo'lsa, keyinchalik cholg'u konstruksiyasiga murakkab mexanik tizimlar kiritildi. Natijada zamonaviy professional fleyta shakllandi.

Bugungi kunda fleyta simfonik orkestr, kamer ansambli, puflama orkestr, opera va balet musiqasi, jazz hamda zamonaviy musiqaning turli yo'nalishlarida keng qo'llanadi. Uning nafis, yorqin va o'ziga xos tembri kompozitorlarga turli badiiy obrazlarni ifodalash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi fleyta cholg'usining tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda yoritish, uning jahon musika madaniyatidagi o'rnini aniqlash hamda zamonaviy ijrochilikdagi ahamiyatini ko'rsatishdan iborat.

Tadqiqot materiallari va metodlari

Tadqiqotning asosiy materialini musika tarixi, cholg'ushunoslik, organologiya va ijrochilik san'atiga oid ilmiy hamda o'quv adabiyotlari tashkil etdi. Fleytaning tarixiy rivojlanishi turli davrlar kesimida o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, tavsiflash, umumlashtirish va organologik yondashuv metodlaridan foydalanildi. Fleytaning konstruktiv o'zgarishlari uning ijrochilik imkoniyatlari bilan bog'liq holda tahlil qilindi. Shuningdek, Yevropa fleytasi va Sharq xalqlarining nay turidagi cholg'ulari o'rtasidagi ayrim umumiy jihatlariga e'tibor qaratildi.

Fleytaning qadimgi kelib chiqishi

Fleytaning tarixi insoniyat musiqa tarixining eng qadimgi bosqichlariga borib taqaladi. Arxeologik tadqiqotlar davomida qadimgi odamlar tomonidan suyak va boshqa tabiiy materiallardan tayyorlangan nayga o'xshash puflama cholg'ular topilgan. Bunday cholg'ularning asosiy vazifasi tovush hosil qilish bo'lib, ularning ayrimlari marosimlarda, diniy udumlarda yoki ko'ngilochar faoliyatda ishlatilgan bo'lishi mumkin.

Dastlabki fleytalar juda sodda tuzilishga ega bo'lgan. Cholg'u tanasida bir nechta teshik ochilib, ijrochi barmoqlari yordamida ularni ochib-yopish orqali turli balandlikdagi tovushlarni hosil qilgan. Material sifatida hayvon suyaklari, qush suyaklari, qamish, yog'och va boshqa tabiiy materiallardan foydalanilgan.

Fleytaning dastlabki shakllari ma'lum bir hudud bilan chegaralanib qolmagan. Dunyoning turli qismlarida bir-biridan mustaqil ravishda nayga o'xshash cholg'ular shakllangan. Bu holat insoniyatning havo oqimidan tovush hosil qilish imkoniyatini juda qadimdan anglaganligini ko'rsatadi.

Qadimgi fleyta namunalari zamonaviy fleytadan konstruktiv jihatdan ancha farq qilgan. Shunga qaramay, ularning asosiy akustik prinsipi — havo oqimining tebranish hosil qilishi — zamonaviy fleyta bilan umumiylikka ega.

Qadimgi sivilizatsiyalarda fleyta

Qadimgi Misr, Yunoniston va Rim musiqa madaniyatida turli puflama cholg'ular muhim o'rin egallagan. Misr hududida uzun naylar va boshqa puflama asboblari qo'llangan. Ular diniy marosimlar, bayramlar va turli ijtimoiy tadbirlarda ijro etilgan. Qadimgi Yunoniston musiqa madaniyatida ham puflama cholg'ular keng tarqalgan. Ayniqsa, **aulos** deb atalgan cholg'u qadimgi yunon musiqa amaliyotida muhim o'rin egallagan. Aulosning zamonaviy fleyta bilan aynan bir xil cholg'u ekanligini aytish to'g'ri bo'lmasa-da, qadimgi yunon musiqa madaniyatidagi puflama cholg'ular keyingi Yevropa cholg'u madaniyati rivojiga ta'sir ko'rsatgan.

Rim imperiyasi davrida ham turli puflama cholg'ular harbiy, diniy va tantanali marosimlarda ishlatilgan. Bu davrda cholg'ularning shakli, materiali va ijro usullarida ma'lum o'zgarishlar yuz bergan.

Sharq mamlakatlarida esa nayga o'xshash cholg'ularning turli shakllari rivojlangan. Markaziy Osiyo, Eron, Arab mamlakatlari, Hindiston va Xitoy hududlarida turli xil naylar musiqa madaniyatining muhim qismi bo'lib xizmat qilgan.

O'rta asrlarda fleytaning rivojlanishi

O'rta asrlarda Yevropa musiqa madaniyatida fleytaning turli shakllari paydo bo'ldi. Bu davrda puflama cholg'ular xalq musiqasi bilan bir qatorda saroy va harbiy musiqada

ham ishlatila boshladi.

O'rta asr fleytalarining ikki asosiy ijro yo'nalishi shakllandi. Ulardan biri cholg'uni yon tomondan puflab ijro etishga asoslangan bo'lsa, ikkinchisi uchidan puflash tamoyiliga ega edi. Keyinchalik aynan yon tomondan puflanadigan fleyta Yevropa professional musiqa amaliyotida katta rivoj topdi.

Ushbu davrda fleytalar asosan yog'ochdan tayyorlangan. Cholg'uning tovush diapazoni nisbatan tor bo'lib, murakkab musiqiy asarlarni ijro etish imkoniyati cheklangan edi. Biroq uning ovozining yumshoqligi va tabiiyligi ijrochilar hamda bastakorlarning e'tiborini tortdi.

Uyg'onish davrida fleyta

XVI asrga kelib Yevropada musiqa san'atining rivojlanishi cholg'u asboblariga bo'lgan talabni ham oshirdi. Uyg'onish davrida fleyta ansambl va saroy musiqasida faol qo'llanila boshladi.

Bu davrda fleytaning o'lchamlari va diapazonlari turlicha bo'lgan. Ansambllarda turli registrdagi fleytalardan foydalanish orqali ko'p ovozli musiqa ijro etilgan. Cholg'ularning yog'ochdan tayyorlanishi ularga iliq va yumshoq tembr bergan.

Fleyta asta-sekin professional musiqa amaliyotining bir qismiga aylana bordi. Bastakorlar uning o'ziga xos tembridan foydalanib, turli musiqiy obrazlarni yaratishga intildilar.

Barokko davrida fleyta

XVII–XVIII asrlarda fleytaning rivojlanishida muhim o'zgarishlar yuz berdi. Ayniqsa, Barokko davrida fleyta professional musiqa ijrochiligida katta mavqega ega bo'ldi.

Bu davrda **traverso** yoki ko'ndalang fleyta turi keng tarqaldi. U yog'ochdan tayyorlangan bo'lib, yon tomondan puflab chalinardi. Cholg'uning konstruksiyasi takomillashgani sari uning intonatsiyasi va texnik imkoniyatlari ham yaxshilandi.

Barokko davrining mashhur kompozitorlari fleyta uchun ko'plab asarlar yaratdilar. Fleyta yakkaxon cholg'u sifatida ham, ansambl va orkestr tarkibida ham qo'llanildi.

Ushbu davr fleytaning professional cholg'u sifatida shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. Uning tembr imkoniyatlari bastakorlar uchun yangi badiiy ifoda vositalarini yaratdi.

Klassik davr va fleytaning orkestrga kirib kelishi

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida klassik musiqa uslubi rivojlanishi bilan orkestr tarkibi ham takomillashdi. Fleyta simfonik orkestrning muhim puflama cholg'ularidan biriga aylandi.

Klassik davr kompozitorlari fleytaning yuqori registrdagi yorqin tovushidan keng foydalandilar. U orkestrda qushlar sayrashi, tabiat manzaralari, yengillik va nafislik

kabi musiqiy obrazlarni ifodalashda ayniqsa samarali bo'ldi.

Biroq eski fleytalarining ayrim kamchiliklari ham mavjud edi. Cholg'udagi teshiklarning joylashuvi barcha tonalliklarda bir xil qulaylikda ijro etish imkonini bermasdi. Ayrim tovushlarni hosil qilish uchun murakkab barmoq holatlaridan foydalanish talab etilardi. Bu esa fleyta konstruksiyasini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Theobald Boehm va fleyta konstruksiyasining takomillashuvi

Fleyta tarixidagi eng muhim burilishlardan biri XIX asrda nemis flautisti va cholg'u ustasi **Theobald Boehm** faoliyati bilan bog'liq.

Boehm fleytaning akustik va mexanik imkoniyatlarini chuqur o'rgandi. U cholg'udagi teshiklarning joylashuvi, o'lchami va klapan mexanizmini qayta ishlab chiqdi. Natijada fleytada barmoqlar harakatini ancha qulaylashtiruvchi tizim yaratildi.

Boehm tizimining eng muhim afzalliklaridan biri — cholg'uning intonatsiyasini yaxshilash va turli tonalliklarda ijro etish imkoniyatlarini kengaytirish edi. Uning konstruktiv yechimlari keyinchalik zamonaviy konsert fleytasining asosiga aylandi.

Fleytaning metall materiallardan tayyorlanishi ham XIX asr davomida kengaya bordi. Metall fleytalar tovushning aniqligi, mexanik mustahkamligi va texnik imkoniyatlari bilan ajralib turardi.

Boehmning islohotlari fleyta ijrochiligiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ijrochilar uchun tezkor passajlar, murakkab texnik mashqlar va keng diapazondagi musiqiy asarlarni ijro etish imkoniyati oshdi.

Zamonaviy fleytaning tuzilishi

Hozirgi zamonaviy konsert fleytasi odatda uch asosiy qismdan iborat:

1. **Bosh qism** — ijrochi havo yuboradigan va tovush hosil qiladigan qism.
2. **Tana qismi** — asosiy teshiklar va klapan mexanizmi joylashgan qism.
3. **Oyoq qismi** — cholg'uning pastki tovushlarini hosil qilishga xizmat qiluvchi qism.

Fleyta boshqa ko'plab puflama cholg'ulardan o'ziga xos ijro texnikasi bilan farqlanadi. Ijrochi lablarini maxsus holatda tutib, havo oqimini boshqaradi. Tovush balandligi esa klapanlarning ochilishi va yopilishi hamda havo oqimining tezligi orqali boshqariladi. Zamonaviy fleytaning diapazoni keng bo'lib, u yuqori va past registrlarda turli xarakterdagi musiqiy obrazlarni ifodalash imkonini beradi. Cholg'uning texnik imkoniyatlari tezkor gamma va arpeggio, legato, stakkato hamda boshqa ijro usullaridan foydalanishga imkon beradi.

Fleytaning orkestr va professional musiqa san'atidagi o'rni

Fleyta zamonaviy simfonik orkestrning muhim cholg'ularidan biridir. Orkestrda

odatda bir nechta fleyta partiyalari mavjud bo'lib, ayrim asarlarda fleyta ijrochisidan boshqa turdagi fleytalarda ham ijro etish talab qilinadi.

Fleytaning orkestrdagi asosiy vazifalaridan biri yuqori registrdagi melodik chiziqlarni ijro etishdir. Shu bilan birga, u boshqa cholg'ular bilan birgalikda orkestrning umumiy tembr rang-barangligini boyitadi.

Kompozitorlar fleytaning turli imkoniyatlaridan foydalanib, tabiat, qushlar ovozi, tong, yengillik, harakat va boshqa badiiy obrazlarni ifodalaganlar. Fleytaning yumshoq va nafis tembri ayniqsa lirika va tabiat manzaralariga oid musiqiy asarlarda samarali qo'llanadi.

Fleyta kamer musiqasida ham muhim o'rin tutadi. Fleyta va fortepiano, fleyta va torli cholg'ular, fleyta kvartetlari hamda boshqa ansambllar uchun ko'plab asarlar yaratilgan.

Fleyta va Sharq xalqlarining nay cholg'ulari

Fleytaning tarixini o'rganishda Sharq xalqlarining nay turidagi cholg'ulariga ham e'tibor berish muhim. Chunki turli xalqlar musiqa madaniyatida havo oqimi yordamida tovush hosil qiladigan naylar qadimdan mavjud bo'lgan.

O'zbek musiqa madaniyatida **nay** qadimiy puflama cholg'ulardan biri hisoblanadi. Nay an'anaviy o'zbek cholg'u ansambllari va maqom ijrochiligida muhim o'rin egallaydi. U o'ziga xos tembri va ifodaviy imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Fleyta va o'zbek nayining konstruksiyasi bir xil bo'lmasa-da, ularning umumiy jihati — havo oqimi yordamida tovush hosil qilish tamoyilidir. Shu sababli ularni puflama cholg'ularning turli tarixiy va madaniy shakllari sifatida qiyosiy o'rganish musiqa cholg'ushunosligi uchun qiziqarli ilmiy yo'nalishlardan biridir.

O'zbekistonda professional musiqa ta'limining rivojlanishi natijasida Yevropa orkestr cholg'ulari, jumladan, fleyta ham musiqa maktablari, kollejlari va oliy ta'lim muassasalarida o'qitilmoqda. Bu esa milliy va jahon musiqa an'alarining o'zaro uyg'unlashuviga xizmat qilmoqda.

Fleyta ijrochilik san'atining rivojlanishi

Fleyta ijrochiligi cholg'uning konstruktiv rivojlanishi bilan birga takomillashgan. Dastlabki davrlarda ijro texnikasi nisbatan sodda bo'lgan bo'lsa, zamonaviy fleyta ijrochiligida yuqori darajadagi texnik mahorat talab qilinadi.

Professional fleytachi nafasni to'g'ri taqsimlash, lab apparatini boshqarish, tovushni barqaror saqlash, intonatsiyani nazorat qilish va barmoq harakatlarini aniq bajarish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Fleyta ijrochiligida nafas olish texnikasi alohida ahamiyatga ega. Cholg'u to'g'ridan-to'g'ri havo oqimi bilan tovush hosil qilgani sababli ijrochining nafasni boshqarish

mahorati tovush sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Zamonaviy fleyta maktablarida texnik mashqlar bilan bir qatorda musiqiy ifodaviylikka ham katta e'tibor beriladi. Musiqiy frazani to'g'ri shakllantirish, dinamika, artikulyatsiya va tembrni boshqarish ijrochining badiiy mahoratini belgilaydi.

Zamonaviy musiqa madaniyatida fleyta

Bugungi kunda fleyta faqat klassik musiqa bilan chegaralanib qolmagan. U jazz, pop, kino musiqasi, elektron musiqa va boshqa zamonaviy janrlarda ham uchraydi.

Fleytaning elektron texnologiyalar bilan birgalikda qo'llanilishi uning tovush imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Zamonaviy kompozitorlar fleytadan yangi ijro usullari, noodatiy tovush effektlari va kengaytirilgan texnikalar yordamida foydalanmoqdalar.

Shuningdek, fleyta xalqaro musiqa festivallari va ijrochilik tanlovlarida ham keng namoyon bo'lmoqda. Professional ijrochilarning konsert faoliyati cholg'uning jahon musiqa sahnasidagi mavqeini mustahkamlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boehm T. *The Flute and Flute Playing in Acoustical, Technical and Artistic Aspects*. New York: Dover Publications.
2. Toff N. *The Flute Book: A Complete Guide for Students and Performers*. New York: Oxford University Press.
3. Powell A. *The Flute*. Yale University Press.
4. Brown H.M. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians: Flute*. Oxford University Press.
5. Sachs C. *The History of Musical Instruments*. New York: W.W. Norton & Company.
6. Montagu J. *Origins and Development of Musical Instruments*. Scarecrow Press.
7. Baines A. *Woodwind Instruments and Their History*. Dover Publications.
8. Lawson C., Stowell R. *The Historical Performance of Music*. Cambridge University Press.
9. Sadie S. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. Oxford University Press.
10. UNESCO. *Traditional Music and Musical Instruments: Cultural Heritage Studies*. Paris.
11. O'zbekiston milliy musiqa madaniyati va cholg'ushunosligiga oid ilmiy-uslubiy manbalar.
12. O'zbek xalq cholg'ulari va an'anaviy musiqa san'atiga oid o'quv qo'llanmalar.